

**Ivan Perkov¹, Bruno Bogović², Stjepan Krovinović³,
Petar Šarić⁴**

Zagrebački spomenici kao odraz hrvatskoga društva u prostoru i vremenu

U radu se predstavlja i sociološki analizira spomenička baština Grada Zagreba. Spomenici su pritom shvaćeni i analizirani kao „nositelji simbola“ preko kojih vladajuće elite u nekom vremenu i prostoru nastoje oblikovati javno mišljenje. Poseban fokus usmjeren je na vremensku i prostornu dimenziju upravljanja spomenicima. Prostorna dimenzija odnosi se na obilježja pojedinoga spomenika i širi kontekst prostora, odnosno okoline u kojoj je postavljen. Vremenska dimenzija odnosi se na upravljanje spomeničkom baštinom vladajućih političkih elita koje se mijenjaju u procesu cirkulacije elita. Proces cirkulacije elita prate i njihova nastojanja u nametanju povijesnoga narativa što je nužno selektivan proces u kojem određeni dijelovi kolektivnoga sjećanja bivaju zaboravljeni, a drugi istaknuti. Naposljetku, spominje se i vremenski, dakle povijesni kontekst postavljanja i značenja spomeničke baštine u gradu Zagrebu, kako za Zagrepčane, tako i za cjelokupan hrvatski narod.

Ključne riječi: Grad Zagreb, prostorna dimenzija, spomenička baština, vremenska dimenzija, vremenski kontekst postavljanja

-
- 1 Doc. dr. sc. Ivan Perkov, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: iperkov@fhs.unizg.hr.
  - 2 Bruno Bogović, mag. educ. hist. et mag. educ. soc., Druga gimnazija Varaždin, Hallerova aleja 6a, 42000 Varaždin, Hrvatska. E-pošta: bruno236bogovic@gmail.com.
  - 3 Stjepan Krovinović, univ. bacc. soc. et phil. Zagreb, Hrvatska. E-pošta: skrovinov@fhs.hr.
  - 4 Petar Šarić, mag. educ. soc. et mag. educ. phil., Zagreb, Hrvatska. E-pošta: petarsaric98@gmail.com.

1. Uvod

Spomenička se baština na prvi pogled može činiti poprilično statičnom i zdravorazumskom, no ako se detaljnije promotri, mogu se uočiti određene pravilnosti te dublji simbolički značaj i funkcionalnost njezinoga prisustva u prostoru. Bolje razumijevanje ove tematike omogućava uvid u dijalektički odnos između pojedinca i prostora koji ga okružuje. Spomenici se mogu poimati kao simbol pobjede nad „egzistencijalnim problemom smrtnosti” pojedinca. Spomenicima stoga, s pravom, pridajemo društveni značaj, doživljavamo ih kao otisak jednoga društva u prostoru i vremenu.

Prema sociologu Alfredu Schutzu četiri su područja socijalnoga svijeta, čine ih prethodnici, suvremenici, sudruštvenici i nasljednici (Ritzer, 1997). Između sadašnjega društva i prethodnika spomenička baština uspostavlja dijalog tako što poprima ulogu „medija” kojim se svjedočanstva iz prošlosti prenose „ovdje i sada” (Jansen, 2007). Time spomenici dobivaju svoj povijesni karakter. S obzirom na to da spomenik upućuje na (pri)sjećanje na neku određenu točku u prošlosti, tako je i nužno selektivan u pogledu onoga što je vrijedno sjećanja (Jansen, 2007). No, ovdje se javlja i problem vrijednosne prosudbe. Točnije, koji su to kriteriji određivanja onoga što je vrijedno kolektivnoga sjećanja te razumskoga pitanja o namjerama onih koji o tim pitanjima odlučuju?

Cilj je ovoga rada mapirati spomeničku baštinu grada Zagreba, elaborirati njezine simboličke funkcije u izgradnji kolektivnoga sjećanja i ustanoviti odraz povijesnih zbivanja na postojeće gradske spomenike. Kategoriziranje zagrebačke spomeničke baštine ticalo se spomeničke građe, bista (poprsja) i spomen-ploča (reljefnih i natpisnih) koje su podizali predstavnici političkih vlasti, pojedinci ili društvene grupacije u čast i zbog značaja određene povijesne ličnosti. Kao izvor podataka korištena je virtualna karta spomenika Grada Zagreba⁵ i terenski istraživački rad autora.

U radu se proučava vremenski raspon određen s nekoliko simboličkih prekretnica koje su od kraja 19. stoljeća do danas zadesile Hrvatsku. Prekretnice su se pretežito odvijale tijekom društvenih, političkih i ekonomskih promjena te su paralelno praćene političkim nametanjem novih narativa, kako bi se redefiniralo kolektivno sjećanje i sam identitet društva. Primjer toga su za hrvatsko društvo 1945. i 1991. godina (vremenski pravac vidi u: Stanić, Šakaja, Slavuj, 2009, 112). Političke i druge elite takvo redefiniranje sjećanja postižu, među

5 SAP Akcija mapiranja spomenika Zagreb [<https://sapzagrebulpuph.wordpress.com/>].

ostalim, i *interpolacijom* u spomeničku baštinu (Bellentani i Panico, 2016). Iako su dosezi modificiranja kolektivnoga sjećanja političkih elita ograničeni zatečenom povijesti, akterima i drugim konkurentima unutar konteksta simboličkoga sukoba, nikako ne treba umanjivati njihov značaj. Jedan od glavnih motiva za ovaj rad upravo leži u osvješćivanju utjecaja moći tih aktera na redefiniranje simboličkoga prostora urbanih sredina, odnosno društva u cijelosti. To će biti postignuto analizom povijesnih interpolacija spomeničke baštine na području grada Zagreba. Upravo taj značaj simboličkoga prostora urbanih sredina ističu Perkov i sur. (2020) na primjeru uličnoga nazivlja: „nazivi ulica i trgova imaju i izvjestan simbolički značaj, oslikavaju kolektivnu memoriju jednoga grada ili nacije u prostoru, ali govore i o aktualnom društvenom trenutku. Simbolički značaj uličnoga nazivlja varira u odnosu na važnost ulica i trgova u određenom gradu: glavni trgovi i frekventne ulice u gradskim središtima imaju kudikamo veći simbolički značaj od malenih ulica u predgrađima.“ (2020, 136). Iste se napomene o simboličkom značaju i važnosti položaja mogu primijeniti i na spomeničku baštinu.

2. Teorijski okvir

Kao dio urbanoga prostora spomenička baština može se promatrati u nekoliko različitih dimenzija i pristupa koje su elaborirali Bellentani i Panico (2016). Pri analizi spomenika postoji vizualna dimenzija pomoću koje se proučavaju materijalne i simboličke karakteristike pojedinoga spomenika, a ističe se i politička dimenzija, zato što se postavljanje spomenika može promatrati i kao proces preko kojega političke elite⁶ nastoje oblikovati javno mišljenje (Bellentani i Panico, 2016). Da je tome tako, iskazuju i Perkov i sur. (2020) koji navode da je „oslikavanje simbola na ulicama i trgovima grada važan pokazatelj prošlosti i sadašnjosti društva.“ (2020: 143).

Azariahu (1999) tumači odnos između simbola i nositelja simbola te u tom kontekstu ističe i spomenike. Opisuje ih kao nositelje simbola. Primarna im je svrha predstavljanje nosivosti neke simbolike, za razliku od predmeta kao što je novac. Spomenici bi s jedne strane trebali simbolički odražavati one događaje i osobe koje određena društvena grupa ili zajednica smatra značajnima, dok

6 Manjinski, ali vladajući sloj u društvu koji raspolaže vlašću i moći, u što spadaju i politički dionici (također organizacije i grupe). Vidi detaljnije u: Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen, Turner S. Bryan (2001) *The Penguin Dictionary of Sociology*. London: Penguin Books, str. 138-139.

s druge strane, mogu poslužiti političkim elitama kao moćan alat u selekciji (uključuje i ekskluziju) i promoviranju „specifičnih povijesnih narativa i dominantnih svjetonazora“ (Bellentani i Panico, 2016). Naposljetku, tako selektirani povijesni narativi, koji su iskomunicirani interpolacijom spomenika, a posredstvom kolektivnoga društvenoga sjećanja, mogu stvarati i modificirati nacionalni identitet (Bellentani i Panico, 2016). Za hrvatsku društvenu zbilju upravo se izmjena različitih društveno-političkih sustava i/ili režima, koji su provodili selekciju narativa, doima relevantnim. Zbog toga se ta dimenzija može smatrati kao jedan od faktora koji potpomaže dodatnoj fragmentaciji hrvatskoga nacionalnoga identiteta.

Kada se govori o fragmentaciji, valja spomenuti da od pojedinaca postoji faktor otpora prema nametnutim narativima političkih elita. Postoji interpretativna razina koja se odvija između interpretacije prolaznika (korisnika) i percipiranoga spomenika (interpretacije umjetnika) u javnom gradskom prostoru (Bellentani i Panico, 2016). Dakle, postoji mogućnost da korisnik spomenika drugačije simbolički protumači spomenik od onoga tumačenja koje mu je namijenio umjetnik. Upravo iz toga razloga može doći do vandaliziranja spomenika jer je to iskaz nezadovoljstva određene društvene grupe ili pojedinca koja percipirani spomenik povezuje s određenom (negativnom) nakupinom značenja. Kao primjer spomenute diskrepancije na području Zagreba, može se uzeti incident učestaloga godišnjega vandaliziranja spomenika *Bacač diska*, kipara Vanje Radauša i to u vrijeme svetkovine Uskrsa.⁷ Ipak, teško je napraviti razliku između a) vandaliziranja, kao čina neusuglašenoga tumačenja između nauma umjetnika i prolaznika te b) vandaliziranja kao čina nepromišljenoga ponašanja.

Prilikom proučavanja spomenika ili imena ulica i trgova te njihovih simboličkih utisaka na čovjeka nazire se identična problematika odnosa između autonomnoga pojedinca i simboličke mikro-strukture koji bi neki spomenik trebao reprezentirati, što se također može shvatiti kao odnos čovjeka i okoline, odnosno krajolika u kojem se on nalazi. Navedeno prepoznaju Stanić i sur. (2009) kada navode da: „odnos čovjeka i krajolika nije jednostran, jer koliko ljudi mijenjaju i djeluju na krajolik koji nastanjuju toliko i krajolik ima moć djelovati na ljude. Utjecaj krajolika na oblikovanje ljudskih života usmjerivan je umnogome na-

7 Vidi više na: *Lupiga*, s.v. „Tradicija i dalje na životu...“ [<https://www.lupiga.com/vijesti/tradicija-i-dalje-na-zivotu-i-ovog-uskrsa-pimpek-osvanuo-s-ofarbanim-jajcima>].

mjerom određenih struktura moći da kontroliraju javni prostor i s pomoću njega realiziraju svoja uvjerenja i ciljeve.“ (Stanić, Šakaja, Slavuj, 2009, 89–90).

Važno je uzeti u obzir da se modificiranje sjećanja (*memory work*) implementacijom spomeničke baštine ne odvija uvijek bez otpora. Jansen (2007) elaborira različita viđenja autora koji objašnjavaju otpor takve vrste. Iako se autori razilaze u pitanju stupnja, otpor se prema njegovim saznanjima može svesti na dvije razine. Odvija se na: a) razini već ispisane povijesti, koja prethodi bilo kojem pokušaju njezine izmjene i b) na razini suvremenoga konteksta, unutar kojega se odvija sukob između aktera promicatelja određenih „scenarija sjećanja“ (Jansen, 2007). Političko nametanje narativa često se dodiruje s postojećim, zatečenim narativom koji je ispisala povijest u materijalnoj dimenziji ili ostavštini spomenika, ali i u kolektivnom sjećanju društva. Povijest zbog toga ima ograničavajući utjecaj na pokušaje da je se izmjeni. Također, Jansen (2007) smatra da se potencijalni sukob može odvititi među akterima unutar suvremenoga konteksta u kojem se različite interpretacije povijesti sukobljavaju za prevlast nad narativom sjećanja. To se, među ostalim, odvija i na području spomeničke baštine. Percepcija naroda prema određenim povijesnim osobama, u čije ime je podignut spomenik, relativno je promjenjiva (Jansen, 2007).

Političke se elite trude zadobiti prevlast nad mogućnosti definiranja percipiranoga značenja koje narod ima prema nekoj osobi u okviru spomeničke baštine. Sukob elita za simboličku prevlast odvija se unutar triju dimenzija, u kojima svaka promjena u reputaciji predstavlja nove uvjete za daljnje promjene sjećanja kolektiva (Jansen, 2007). Te tri dimenzije su: a) istaknutost: određena povijesna osoba je više ili manje zapamćena u kolektivnoj memoriji; b) valentnost: reputacija povijesne osobe i c) vlasništvo: određene grupe žele zadobiti prevlast nad pojedinim simbolima.

Taj simbolički sukob može se prikazati Azaryjahuovim poimanjem kanonskoga sustava vrijednosti i simbola koji mogu poslužiti kao utemeljenje za dominantnu ideologiju koja dolazi u sukob s nekanonskim sustavima simbola suparničkih političkih i vrijednosnih skupina. U autoritativnim režimima kanonski simboli predstavljaju politički centar koji odlučuje koji su simboli poželjni te koji bi simboli trebali biti utjelovljeni spomenikom, dok se u pluralističkim društvima na inicijativu neke aktivne grupacije može javiti postavljanje spomenika kojem većina stanovništva nije sklona (Azaryahu, 1999). Masovno postavljanje spomeničke baštine samo je jedan od načina kojim su autoriteti

tijekom razvoja nacija uspostavili svoju vlast nad naglo mijenjajućim društvom i pritom ostvarili kolektivni identitet (Said, 2002). Društvo je tijekom toga perioda prolazilo dezintegrirajućim procesima u kojima su nestajale prethodne društvene jedinice ruralnih i obiteljskih zajednica (Said, 2002). Prilikom nestanka starih društvenih jedinica i pojavom novih okolnosti života u sklopu urbanih sredina bilo je potrebno stvoriti nove načine povezivanja velikoga broja ljudi. Uz postavljanje osoba dostojnih isticanja, autoriteti su vršili integracijske procese i invencijom javnih ceremonija, institucionalizirano obrazovanje te „invencijom tradicije“, prilikom koje su izmišljali ili mijenjali stoljećima stare tradicije kako bi uvjerali heterogene skupine u zajednički, korijenski element tradicije. (Said, 2002). Takvom invencijom povijesti, u kojoj su probrani specifični dijelovi kolektivnoga sjećanja, stvarao se i novi identitet.

Valjalo bi napomenuti kako nisu sva teorijska stajališta jednakoga pogleda glede odnosa između pojedinca i prostora te da su se stajališta s vremenom mijenjala (O'keeffe, 2007). Do sredine 1980-ih godina na pojedinca se gledalo kao na izdvojenoga, tj. onoga koji stoji izvan prostora. Iako je takvo gledište sadržavalo mogućnost ljudske izmjene prostora, prostor nije bio percipiran kao konstruktivistički proces u stalnom nastajanju, već kao prirodno začeti rezultat naravi društva. Tek od sredine 1980-ih i 1990-ih godina moglo se uočiti drugačije stajalište, prema kojemu je prostor socio-kulturno proizveden, s naglaskom na moć kao pokretača proizvodnje (O'keeffe, 2007, 3–4). Akteri su podijeljeni u elite koje putem moći i vlasništva kontroliraju i imaju mogućnost mijenjanja prostora, te ne-elite koje prvenstveno izmjenjuju prostor u oblicima izražavanja otpora i nezadovoljstva. S druge strane, trenutačno stajalište ide u korist toga da se ne viktimizira ne-elite, već da ih se promatra kao dio prostora koji se neprestano mijenja i vrši refleksiju nad tim prostorom. Tako je u iscrpnu jednadžbu za promatranje prostora ušla i svijest, a među ostalim s njome i kolektivna sjećanja, kao konstruktivni i refleksivni element prostora (O'keeffe, 2007, 9–10).

Političke elite nastoje ažuriranjem postojeće i postavljanjem nove spomeničke baštine oblikovati kulturu i javno mišljenje. Ova tvrdnja glavni je poticaj za proučavanje političke dimenzije promatranja spomeničkih obilježja. Proučavanjem isključivo u političkoj dimenziji često se zanemaruje pojedinac, odnos aktera kao onaj koji percipira i interpretira spomenik na svoj način, te su upravo zbog toga ovdje spomenuti i primjeri koji stavljaju naglasak na važnost pojedinca koji nije samo manipulirani objekt, već i djelatni subjekt. Primjena

pristupa koji naglašava političku dimenziju postavljanja spomeničke baštine ne oduzima važnost pojedincu, već jednostavno tematici pristupa iz određenoga kuta gledišta, koji zbog očitih ograničenja ne može objasniti fenomenološka svojstva spomeničke baštine u očima aktera, ali može dati uvid u makro-pristup koji pažljivom primjenom na jasnoj empirijskoj građi može upozoriti na neke pravilnosti koje prate političku dimenziju spomeničke baštine.

U dvjema dimenzijama svojstava spomeničke baštine: a) prostornoj i b) vremenskoj, razmotrit će se intencije vladajućih elita koje su postavljanjem ili ažuriranjem spomeničke baštine nastojale oblikovati javno mišljenje i kulturu. Prostorna se dimenzija proučava kako bi se ustanovilo kakvu ulogu ima prostorni položaj i fizička obilježja spomenika na percepciju njegove važnosti. Proučavanje vremena postavljanja spomenika važno je kako bi se uspostavila veza između cirkulacije elita (Pareto i Mosca) i spomeničke baštine.

3. Spomenici: odraz društva u prostoru

Spomenička baština, kao i svaki drugi objekt, prema mišljenju Bellentanija i Panica (2016.) zauzima određeni prostor u određenom vremenu. Treba napomenuti i vizualnu dimenziju spomenika koja se može sažeti u šest kategorija: I.) dimenzije, II.) lokacija u odnosu na promatrača, III.) materijal, IV.) topološka organizacija, V.) eidetička organizacija te VI.) kromatika.

Navedena svojstva mogu biti relevantna kad je u pitanju simbolička razmjena jer se simbolika nerijetko pripisuje stvarima kao što su boje, oblici ili materijal (Bellentani i Panico, 2016). Dakako, prostorni elementi spomeničke baštine ne mogu se ograničavati samo na svojstva pojedinoga spomenika. Važno je uzeti u obzir i širi kontekst u kojem se taj spomenik nalazi, kako bi se spoznala njegova važnost i simbolički dojam koji on ostavlja na društvo. Slijedom toga Azaryahu (1999) nudi tri kriterija prema kojima se može proučiti značaj spomenika kao nositelja simbola.

Prvi se odnosi na broj spomenika koji prikazuju neku osobnost, odnosno da: „Postoji izravna povezanost značenja junaka i broja njegovih spomenika.“; drugi kriterij odnosi se na mjesto gdje je spomenik podignut, pa tako autor navodi: „Osobito važnim junacima bit će posvećeni središnji spomenici na važnim trgovima glavnog i ostalih gradova.“, dok o sporednim ličnostima misli kako će: „manje važni junaci biti prikazani, ako im uopće pripadne ta čast, na perifernim spomenicima, i to samo u provincijskim gradovima, a ne u prijestolnici, ili

pak u parkovima i trgovima izvan gradskoga središta.“ (Azaryahu, 1999). Treći kriterij odnosi se na veličinu spomenika, što se može svrstati pod ranije spomenutu važnost o dimenzijama pojedinih spomenika (Azaryahu, 1999).

4. Spomenici: odraz društva u vremenu

Kako bi se mogla proučiti politička dimenzija spomeničke baštine, važno je uvažiti aksiomom dualizma političke elite i prosječnih ljudi te ideju da određena elita nastoji održati kanonski sustav vrijednosti putem implementacije nositelja simbola (Pareto, 1935). Nameće se pitanje kakvu to kulturu i sustav vrijednosti postojeća vladajuća elita nastoji održati ili izmijeniti? Društvo, kultura i predmeti simboličke razmjene neprestano se mijenjaju. Društvene promjene s vremenom se mogu ilustrirati uz pomoć promatranja djelovanja vladajućih elita prilikom njihova nastojanja da održe kanonski sustav vrijednosti preko nositelja simbola, u ovom slučaju spomenika.

U četirima opširnim tomovima knjige *The Mind and Society* iz 1935. godine, Vilfredo Pareto iznio je teorije u kojima nastoji razjasniti ponašanje, razvoj i cirkulaciju vladajućih klasa. Službena definicija elite, pa tako i one političke, koju je Pareto ponudio glasi: „klasa ljudi koji imaju najveće indekse u svojem području aktivnosti“ (Pareto, 1935), što uvažavanjem heterogenosti članova društva može opravdati aksiom dualizma elite i prosječnoga čovjeka. Uz već spomenuto, Pareto je iznio da: „Nad svim ljudima vlada određena elita, odabranim elementom u populaciji, i u potpunoj strogosti, psihičko stanje te elite je ono što analiziramo.“ (Pareto, 1935, 169). To znači da se posebna pozornost pridaje ponašanju pojedinaca koji čine spomenutu elitu.

Elita je promjenjiva, može se mijenjati iznutra zbog promjena u individualnom načinu razmišljanja, dolaskom novih generacija i njihovih ideja, ali i infiltracijom eksternalnih čimbenika (Pareto, 1934, 169). To dovodi do poznate Paretove ideje o *cirkulaciji elite*, koja predstavlja promjenu vladajuće klase na nekom području u određenom vremenu. Pareto upozorava na način cirkulacije elite u društvu, dakle da se vladajuća elita, kao i samo društvo, neprestano mijenja. Taj proces cirkulacije elita nerijetko je spor, ali naravno postoje i slučajevi revolucija u kojima dolazi do radikalnih promjena u strukturi elite (Pareto, 1935, 1431). Svaka nova elita sa sobom nosi i pretenzije o važnim sustavima vrijednosti te ih nastoji manifestirati svojim sredstvima, među ostalim i u nositeljima simbola kao što su to spomenici.

Navedena teorija može se iskoristiti za razmatranje forme cirkulacije i manifestiranja lokalnih vladajućih elita i načina na koje je ta forma utjecala na pojavu raznovrsne spomeničke baštine tijekom zagrebačke povijesti. Prepoznavanje razdoblja naglih cirkulacija elita očituje se u vremenskom (povijesnom) kontekstu. Za potrebe analize prikupljenih podataka uzeta su razdoblja koja se pretežito podudaraju s periodima naglih društvenih, političkih i ekonomskih preokreta i koji se mogu shvatiti kao periodi radikalnije *cirkulacije elita*.

5. Mapiranje spomeničke baštine

U ovom su dijelu rada prikupljeni i objedinjeni podaci o spomeničkoj baštini Grada Zagreba te je predstavljen način njihova prikupljanja. Kao što je već spomenuto, u kategoriju spomeničke baštine ulaze spomenici, biste i spomen-ploče podignute u čast pojedinoj povijesnoj ličnosti. Odabrana je samo ona spomenička baština koja prikazuje osobe jer su takvi primjeri jednostavniji za proučavanje s obzirom na to da se u njih jasno mogu uočiti motivi postavljanja. Za osobe koja su prezentirane putem spomenika postoje dostupne informacije, dok su spomenici koji prezentiraju apstraktne forme (pojave) podložniji osobnoj interpretaciji i zbog toga nepogodniji za ovakav tip istraživanja.

Proces prikupljanja podataka o spomeničkoj baštini temelji se na nekoliko izvora. Glavni izvor je građa iz knjige, takoreći vodiča materijalnoga (javnoga) dobra pod nazivom *Spomenici i fontane u gradu Zagrebu* akademika Ivana Kožarića (2007) i mrežni popis s internetske stranice *SAP Akcija mapiranja spomenika Zagreb*, koji sadrži orijentacijsku kartu i popis dijela spomeničke baštine rasprostranjene diljem grada Zagreba. Dakako, oba spomenuta izvora nisu u potpunosti bila dostatna za adekvatno mapiranje spomeničke baštine grada Zagreba zato što se ona s vremenom nadopunjavala i mijenjala. Zbog toga je dio istraživanja obavljen i fizičkom intervencijom, odnosno popisivanjem na zagrebačkim ulicama i trgovima. Obilaskom grada uočena su i tri novija spomen obilježja, koja se ne nalaze u spomenutoj literaturi. To je spomen-ploča podignuta u čast Marije Radić, postavljena 2014. godine, zatim bista (poprsje) Nikole Šubića Zrinskoga iz 2017. godine te spomenik prvom hrvatskom predsjedniku dr. Franji Tuđmanu koji je postavljen 2018. godine. Naknadno, evidentiran je i novi spomenik Andrije Mohorovičića postavljen 2022. godine.

Tablica 1. *Klasifikacija spomeničke baštine na zagrebačkim trgovima i ulicama*

SPOMENIČKA BAŠTINA NA PODRUČJU GRADA ZAGREBA	SPOMENIČKA BAŠTINA KOJA PRIKAZUJE POVIJESNU OSOBU	SVA SPOMENIČKA BAŠTINA
Kipovi / spomenici	56	241
Biste / poprsja	54	56
Spomen-ploče (1)	39	43
Spomen-ploče (2) *	131	131
UKUPNO	280	471

Izvor: Kožarić, 2007.; *SAP Akcija mapiranja spomenika Zagreb*; teren

U tablici se mogu uočiti podatci među kojima se nalazi ukupno 470 jedinica spomeničke baštine na području Grada Zagreba. Od toga 280 jedinica građe odlazi na spomenike, biste, i spomen-ploče koje prikazuju značajne ličnosti iz hrvatske prošlosti. Brojčani fundus spomeničke baštine svakako je fluidan, tj. za očekivati je da će se u narednom razdoblju on povećavati i time mijenjati. Valja upozoriti na klasifikaciju spomen-ploča koje su s obzirom na opsežnost popisane materijalne spomeničke baštine funkcionalno podijeljene u dvije skupine: 1.) spomen-ploče s reljefnim prikazom i 2.)* spomen-ploče s izdvojenim tekstualnim dijelom (natpisom).

6. Prostorni elementi zagrebačke spomeničke baštine

Spomenimo još jednom da je za analizu vizualne dimenzije spomenike prethodno predstavljeno šest kategorija: I.) dimenzija, II.) lokacija u odnosu na promatrača, III.) materijal, IV.) topološka organizacija, V.) eidetička organizacija te VI.) kromatika (Bellentani i Panico, 2016). Svaki zagrebački spomenik ima svoja vizualna svojstva, a pomoću ovih kategorija mogao bi se temeljitije opisati. Kao ogledni primjerak može poslužiti spomenik bana Josipa Jelačića koji je postavljen na istoimenom trgu u središtu Zagreba. Vezano uz dimenzije spomenika, one se prema Ivanu Srši mogu opisati kao „model nadnaravne veličine“ (Srša, 2016.). Takve dimenzije nisu uobičajene u većine spomenika, već se može zaključiti da je ovdje korišteno mjerilo dimenzije kako bi se upozorilo na značaj spomenika. Njegova fizička pojava postavljena je na pijedestalu, izrađenom od moslavačkoga granitnoga materijala (Srša, 2016). Topološke postavke spomenika podrazumijevaju intencionalno postavljene oblike koji mogu sim-

bolizirati nešto što se također može uočiti na primjeru spomenika bana Jelačića. Njegov stas i „ratnički duh“ simbolički i efikasno su prikazani na primjeru kipa gdje ban jaše konja, pri čemu oštricu svoje sablje drži usmjerenu prema naprijed. Eidetička svojstva podrazumijevaju specifične (ne)pravilnosti koje mogu naglašavati neki simbolički utisak spomenika. U navedenom slučaju to može biti povišeno lijevo prednje kopito konja na kojem ban sjedi, iako je interpretacija toga svojstva kipa dakako podložna raspravi. Naposljetku, kromatička svojstva vežu se uz boju ili svjetlinu spomenika, što također može nešto simbolizirati. Na primjeru spomenika bana Jelačića, ali i većega broja spomenika u Zagrebu, može se uočiti klasični blago tamniji ton koloracije.⁸

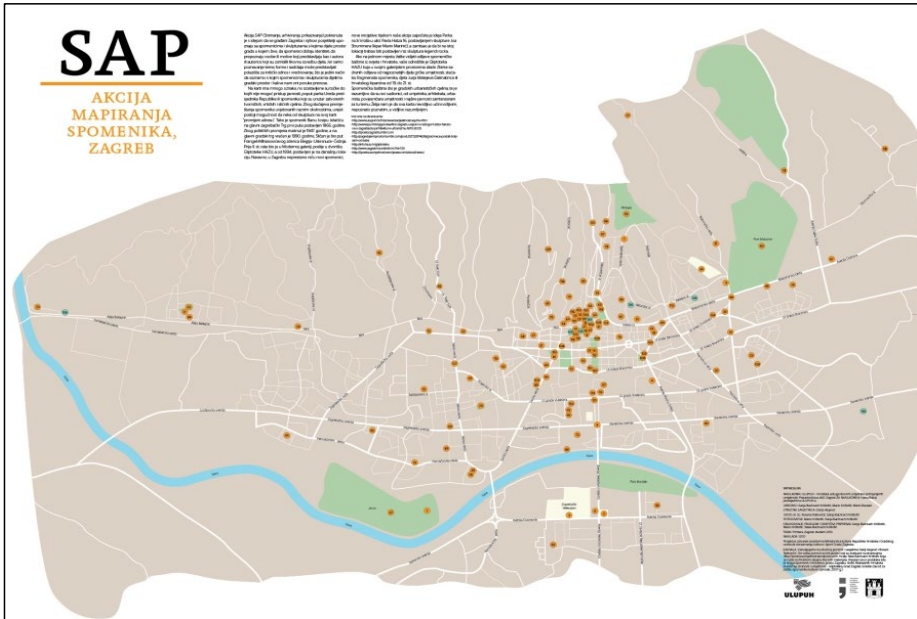
Ovim oglednim primjerom može se opravdati korištenje spomenute kategorizacije na zagrebačkoj spomeničkoj baštini. Detaljnijom analizom svakoga spomenika pojedinačno i uspoređivanje njihovih pozicija prema kategorijama mogao bi se dobiti uvid u specifične simboličke postavke vladajuće elite koja je u određenom vremenu nastojala oblikovati javno mišljenje tako što je upravljala spomeničkom baštinom čak i na ovoj makrorazini. Dakako, valja uzeti u obzir i činjenicu da sva spomenuta svojstva spomenika nisu isključivo izabrana zbog simboličkih implikacija koje sa sobom nose. Uzme li se primjer materijala, prilikom odabira potrebno je misliti ne samo na simboliku koja se želi promovirati, već i na vremensku izdržljivost spomenika, jednom kada ga se postavi.

Pri proučavanju spomenika važno je uzeti u obzir i neke vanjske čimbenike koji su uvjetovali njegovo postavljanje ili su postavili kontekst u kojem bi nositelj simbola mogao poslužiti za utemeljenje kanonskih sustava vrijednosti. Broj, odnosno kvaliteta kojom se neku osobnost prikazuje u okviru spomeničke baštine na nekom području može reflektirati intencije vladajućih elita koje su s razlogom omogućile višestruko isticanje neke osobnosti kao nositelja simbola (Azaryahu, 1999).

U prikupljenim podacima tako se može pronaći nekoliko primjera koji mogu potvrditi ovu ideju. Jedan takav je dr. Ante Starčević, koji je u Republici Hrvatskoj poznat kao *otac domovine*, osoba koja se istaknula u akademskom i političkom životu. Na području grada zastupljen je s dvama spomenicima, jednom bistom i jednom spomen-pločom. Može se postaviti pitanje zašto je tome tako? Zaslužuje li on uistinu, zbog svog umijeća djelovanja tijekom života, biti cijenjen reprezentacijom u obliku spomen-obilježja te je li ta reprezentacija

8 Brončana skulptura podložna je atmosferilijama (na površini bronce tijekom vremena stvara se patina, tj. promjena boje i teksture).

na mjestu zbog namjere elite da simbolom oblikuje društvo na način koji to ona želi? Odgovor na oba pitanja može biti potvrđan, a razlika je u tome što je prvo pitanje podložno osobnom stavu i vrijednostima, dok je odgovor na drugo pitanje jasan i nedvojbjen. Ličnost poput Ante Starčevića sa sobom nosi mnoge pozitivne simboličke konotacije i težnje nacionalnoj integraciji Hrvatske što se može shvatiti kao potencijalna intencija elite u određenom vremenu.

Slika 1. Karta grada Zagreba s ucrtanim lokacijama i razmještajem spomeničke baštine (SAP Akcija mapiranja spomenika Zagreb)⁹

Nadalje, važno je uzeti u obzir i lokaciju postavljanja nekoga spomenika i to u odnosu na prostorni kontekst u kojem se on nalazi. Ovo je jedan od kompleksnijih dijelova proučavanja prostorne dimenzije jer se odnosi na područja koja je nezahvalno znanstveno analizirati jer mnogi prikriveni čimbenici mogu uvjetovati značaju nekoga specifičnoga područja u gradu. U pravilu se centar grada smatra važnim gradskim prostorom na kojem se postavljaju spomenici koji „nose“ najveći simbolički značaj. Ostali poznati i važni gradski trgovi, kao i mjesta većega okupljanja građana također imaju određenu težinu, dok je postavljanje spomenika na prostoru periferije često u drugom planu i rezervirano je za sporedna spomen obilježja koja vrše funkciju nositelja simbola u prostornom kontekstu u kojem se nalaze (Azaryahu, 1999).

⁹ SAP Akcija mapiranja spomenika Zagreb, <https://sapzagreb.ulupuh.wordpress.com/karta-2/>.

Na grafici s mrežnoga portala *SAP Akcija mapiranja spomenika Zagreb* može se uočiti prostorni razmještaj 130 različitih spomenika u Gradu Zagrebu. Također, uočavaju se određene prostorne pravilnosti. Koncentracija spomenika očekivano je veća u centru grada te se postepeno smanjuje odmicanjem od njega. Ostali spomenici uglavnom su postavljeni uz veće ulice, trgove ili perivoje. Kao ogledni primjer toga ponovno može poslužiti spomenik bana Jelačića. Nalazi se na istoimenom trgu koji je prostorno smješten u središtu glavnoga grada Republike Hrvatske i time nedvojbeno sa svojim karakteristikama potvrđuje simboličku važnost za Zagreb kao grad, a time i hrvatski narod. Njegovo svjesno prostorno postavljanje i održavanje „igra veliku ulogu” u formiranju hrvatskog kulturnoga identiteta. Doduše, važnost prostornoga konteksta postavljanja spomenika može se predočiti i na primjeru spomenika hrvatskoga skladatelja Frana Lhotke koji se na spomenutoj karti mrežnog portala nalazi pod rednim brojem 44. u zagrebačkom naselju Prečko. Važno je naglasiti da spomenik nije postavljen na toj lokaciji kao neki sporedni ili irelevantni nositelj simbola, već da mnogo toga ovisi o prostornom kontekstu, osobito jer je svojevremeno živio u ulici gdje je spomenik i postavljen. U prostornom kontekstu bilo je važno uzeti u obzir lokalne zalihe znanja građana, koji tamo žive te u odnosu na njih spomenikom obilježiti skladatelja. Dakle, to ne znači da je njegov spomenik sporedan, barem ne kada se promatra iz perspektive osobe koja tamo živi. Ovaj drugi primjer može naglasiti stvarnu kompleksnost i isprepletenost fizičkih i kulturnih ciljeva prostorne dimenzije kad se razmatraju razlozi ažuriranja i postavljanja spomenika.

Ipak, primjer spomenika Frana Lhotke pokazuje kako nisu svi simboli jednako relevantni političkim elitama za izgradnju željenog narativa glede širih tipova identiteta, kao što je nacionalni identitet. Stoga, iako Lhotka može biti relevantan za identitet određenoga lokaliteta unutar grada gdje je živio, on ne može vršiti istu simboličku funkciju u središtu i trgovima oko središta grada. Razlog je taj što centralni trgovi najbliže simboliziraju jedinstvo grada jer je to dio prostora koji je zajednički najvećem broju ljudi. Time se ujedno, simbolima koji se u tom prostoru nalaze, prikazuje zajedništvo unutar određenog kulturnoga konteksta. Isto pitanje može se postaviti i u odabiru simbola koji će vršiti integracijsku funkciju prilikom izgradnje nacionalnoga identiteta. Ako se koristi logika centralnosti glede prostorne dimenzije, može se zaključiti da i simboli moraju predstavljati nešto što je zajedničko većem broju ljudi, uz sve ostale

karakteristike koje bi bile dostojne integracijske funkcije jednoga naroda, kao što je i vidljivo na već spomenutom primjeru Ante Starčevića.

Stvarnost kakvu poznajemo ne bi imala smisla da se opisuje samo prostorom jer je statičnost prostora neprirodna i kao takva ne može poslužiti za razumijevanje ljudske okoline. Stoga će se u nastavku rada uvažiti i dinamika vremena, kako bi se provjerilo mijenja li se spomenička baština proporcionalno s cirkulacijom elita te mogu li se u tom procesu uočiti neke anomalije i pravilnosti. Na temelju dostupnih podataka razmotrit će se upravo to pitanje uz još nekolicinu povezanih povijesno opravdanih podjela.

7. Vremenski elementi zagrebačke spomeničke baštine

Elite koje nastoje oblikovati društvo i kulturu uz pomoć simbola to rade u nekom vremenskom kontekstu (Pareto, 1935). Činjenica je da se elite, kao i svi drugi dijelovi društva, prolaskom vremena mijenjaju. Događa se proces cirkulacije elita kojim se članovi aktualnih vladajućih elita zamjenjuju novim ljudima koji nadalje na svoj način vrše postojeće funkcije (Pareto, 1935), od kojih je i oblikovanje javnoga mišljenja putem ažuriranja spomeničke baštine na nekom području. Cirkulacija elita nije jednostavan proces koji bi se neprestano događao jednakom brzinom. Tako postoje primjeri kada se u vremenima određenih revolucija ili političkih promjena proces cirkulacije elita zbivao ubrzano i drastično (Pareto, 1935). Grad Zagreb i njegovi stanovnici tijekom 20. stoljeća proživjeli su nekoliko izmjena vlasti te gledali kako one ostavljaju traga na lokalnoj kulturi i društvu. Nedvojbeno je da su neke promjene u strukturi cirkulirajuće elite tijekom 20. stoljeća bile drastičnije od drugih. Grad je u periodu od samo jednoga stoljeća bio sastavnim djelom nekoliko državnih formacija: Austro-Ugarske Monarhije, u međuratnom periodu u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije, zatim Nezavisne Države Hrvatske te Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, dok danas ima funkciju glavnoga grada Republike Hrvatske. Preuzeta je podjela iz rada (Stanić i sur. 2009) u kojem se postupci preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova tijekom protekloga vremena.¹⁰

Primarna razlika nazire se u tome što je autorica za početak podjele predstavila period reformi „bana pučanina“ Ivana Mažuranića (1873–1880), dok je u

10 Detaljnije o kronološkoj podjeli vidjeti u: Stanić, J., Šakaj, L. i Slavuj, L. (2009). Preimenovanje zagrebačkih ulica i trgova. *Migracijske i etničke teme*, 25 (1-2), 116–122.

ovom radu za spomenuto razdoblje prikladnije koristiti institucionalno objektivizirani sustav ondašnje hrvatske elite u sklopu Austro-Ugarske Monarhije sve do perioda koji završava 1918. godinom, okončanjem Prvoga svjetskoga rata. Ova podjela mogla bi biti i puno detaljnija jer su se neki od navedenih sustava čak i u okviru svog postojanja podosta mijenjali, ali je za potrebe rada ipak dostatna jer efikasno ocrtava granice konkretnih sustava koji su se transformirali paralelno s radikalnijim cirkulacijama elita.

Tablica 2. *Spomenička baština koja se odnosi na povijesne ličnosti, na zagrebačkim ulicama i trgovima – vrijeme postavljanja*

Vrijeme postavljanja spomeničke baštine	Spomenici	Biste	Spomen-ploče 1	Spomen-ploče 2
Do kraja Prvoga svjetskoga rata na lokalnom području / kraj Austro-Ugarske Monarhije	8	8	5	4
Međurazdoblje dvaju svjetskih ratova (D SHS, K SHS, Kraljevina Jugoslavija)	8	1	7	7
Nezavisna Država Hrvatska	2	1	3	0
Hrvatska u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji	22	23	10	69
Republika Hrvatska	16	21	14	51
UKUPNO = 280	56	54	39	131

Izvor: Kožarić, 2007.; *SAP Akcija mapiranja spomenika, Zagreb*; teren

Tablica 3. Sveukupna spomenička baština na zagrebačkim ulicama i trgovima – vrijeme postavljanja

Vrijeme postavljanja spomeničke baštine	Spomenici	Biste	Spomen-ploče 1	Spomen-ploče 2
Do kraja Prvoga svjetskoga rata na lokalnom području / kraj Austro-Ugarske Monarhije	10	8	7	4
Međurazdoblje dvaju svjetskih ratova (D SHS, K SHS, Kraljevina Jugoslavija)	16	1	9	7
Nezavisna Država Hrvatska	5	1	1	0
Hrvatska u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji	131	25	10	69
Republika Hrvatska	79	21	16	51
UKUPNO = 471	241	56	43	131

Izvor: Kožarić, 2007: *SAP Akcija mapiranja spomenika Zagreb*; teren

Na temelju predstavljenih podataka u **Tablici 2.** i **Tablici 3.** može se zaključiti da je svaka vladajuća elita svojevremeno postavljala spomenike putem kojih se nastojao oblikovati društveni život, time i kultura te shvaćanje prošlosti. Realna je mogućnost da su u prethodnim razdobljima, tijekom Austro-Ugarske Monarhije ili Nezavisne Države Hrvatske, postavljani spomenici koji su s vremenom maknuti, naročito u sustavima koji su uslijedili nakon njih i da zato o njima danas nemamo dovoljan broj dostupnih podataka. Vladajuće strukture svojevremeno nisu samo postavljale spomenike, već i micale, a to se može zorno uočiti i na spomenutom primjeru spomenika bana Josipa Jelačića, koji

je postavljen 1866. godine, da bi ga u socijalističkoj Jugoslaviji 1947. godine uklonili s trga (tada preimenovan u Trg Republike), a gdje je ponovno vraćen 1990. godine (Srša, 2016). Postavljanja i micanja ovoga spomenika bila su politički motivirana od vladajućih elita koje su svojim djelovanjem htjele (pre) oblikovati kulturu. Bez obzira na nedostatak podataka o tome koji su spomenici micani i postavljeni u kojem sustavu tijekom 20. stoljeća, može se zaključiti da se mnogo više spomenika postavilo u aktualnom i bivšem sustavu elita, nego u starijim režimima. Implikacije koje ta informacija može imati višestruke su.

To može značiti da se u navedenom vremenu povećala svijest elita o važnosti simboličke implementacije spomeničke baštine, može značiti i da je razvoj industrije i ekonomije omogućio raspolaganje s više sredstava koja su onda preusmjerena u projekte koji nisu nužni za životnu mogućnost puka, kao što je postavljanje nositelja simbola zbog integracije ljudi u cjeline koje zastupa vladajuća elita. Zanimljiv je i podatak da se postavljanje spomen-obilježja uglavnom nije događalo neposredno nakon radikalnijih promjena u strukturi elita, već su se spomenici postavljali tek nakon što je vladajuća elita osigurala svoje mjesto u strukturi moći.¹¹

Ovaj trend prate svi predstavljeni periodi radikalne cirkulacije elita, osim tranzicije iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u suvremenu Republiku Hrvatsku. Do 1993. godine postavljeno je čak 14 spomen obilježja, dok drugi sustavi ne prate takav trend. Tek nekoliko spomenika je postavljeno u preostalim sustavima: ako se promatra period od otprilike tri godine nakon formiranja vlasti. Kada se usporede brojevi spomenika u suvremenoj Republici Hrvatskoj i prva tri navedena sustava, to možda i ne izgleda tako iznenađujuće, ali u odnosu na vlast u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, kada se također na području Zagreba postavljalo mnoge spomenike, takva se razlika čini vrijednom proučavanja. Registrirana spomenička baština može pomoći u shvaćanju načina razmišljanja ondašnjih vladajućih elita i tipu društva kakvog su nastojali održati. Primjerice, spomenik dr. Ante Starčevića koji je 1909. godine postavljen u Zagrebu, može u određenoj mjeri reflektirati pluralistički karakter austro-ugarskoga društva u kojem je lokalnim nekanonskim elitama bilo dozvoljeno postaviti spomenik osobi kao što je bio Starčević koji vrlo jasno simbolizira ideju nacionalne, samostalne hrvatske države. Ranije opisani spomenik banu Jelačiću također je opstao u tom vremenu bez obzira na očiti

11 Spomenik Vladimiru Nazoru, bista Ive Lole Ribara, spomenik Većeslavu Holjevcu i dr.

konflikt s Mađarima koji je takva ličnost mogla predstavljati. Ovakvi primjeri ne moraju nužno upućivati na toleranciju vladajuće elite prema zasebnim jedinicama pod njihovim vodstvom, već mogu upozoravati na slabost ili održavanje ravnoteže u strukturama moći tadašnjega režima. Na temelju podataka prikazanih u tablici može se uočiti i da je vladajuća socijalistička elita puno veći postotak spomenika temeljila na apstraktnim stvarima, pojavama, a naročito idejama, u odnosu na druge sustave, iako i suvremena Republika Hrvatska ima daleko više spomenika apstraktnoga karaktera od onih koji predstavljaju stvarne osobnosti. Tri vremenski prvotna sustava u većoj su se mjeri fokusirala na spomenike postavljene povijesnim osobama. Može se definirati tendencija rasta postotka spomen-obilježja apstraktnoga karaktera koja je dosegla svoj vrhunac u jugoslavenskom (socijalističkom) režimu i lagano oslabila u Republici Hrvatskoj.

Treba pripaziti u donošenju bilo kakvih zaključaka glede namjera i uzroka postavljanja te implikacija određene spomeničke baštine na svijest naroda. Drugim riječima, nemamo uvid u jačinu kojom je svaki spomenik vršio utjecaj na kolektivno sjećanje te nam zato brojevi ne govore puno o utjecaju koji su elite tijekom prekretnica pokušavale ili uspijevale vršiti postavljanjem spomeničke baštine. Jedan aspekt podataka nedostaje za donošenje konkluzivnih pozicija.

Spomenička interpolacija ne mora nužno biti planirana u svrhu stvaranja identiteta. Naime, u trenutačnoj socio-ekonomskoj situaciji u Hrvatskoj za razliku od čvršćeg državnoga upravljanja minulih sustava, moguće je da postavljanje spomeničke baštine i nije toliko promišljeno kako to literatura navodi. Uzevši u obzir ekonomsku situaciju koju neki autori navode, kao što je *ortadžki kapitalizam*¹², moguća su i uplitanja privatnoga interesa u odlučivanje o javnom dobru pa i urbanom planiranju općenito. U takvoj situaciji moguće je zamisliti da mnogi spomenici nastaju zbog samog čina postavljanja, a ne nužno zbog promišljenoga planiranja vladinih institucija.

Može se postaviti pitanje postoji li uopće simbolička nit koja bi povezivala kolektiv u zajedničku točku, ako se u obzir uzme polarizacija (disonantna baština) i heterogenost pluralističkog društva?¹³ Kada je u pitanju spomenička

12 Sintagma kojom se opisuje (interesna) povezanost između političara i poduzetničkih dinonika. Vidi u: Franičević, V. (2002). Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj. *Politička misao*, 39 (1), 3–34.

13 Vidi više u: Tunbridge, J. E; Ashworth, G. J. (1996.) *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*, Chichester: John Wiley and Sons, 34–59.

baština termin *disonance* pretpostavljiv je s obzirom na političku, društvenu i kulturološku podlogu podizanja iste. Može se promotriti u uzročnicima neslaganja o postavljenim primjercima spomenika, što zbog različitih vrijednosti i pogleda na neke ljude, događaje i trenutke iz hrvatske povijesti. Vrlo je vjerojatno da postoje mnogi takvi primjeri, no o tome bi valjalo raspravljati tek kada se ispituju mišljenja ljudi, što može biti cilj za neko drugo, srodno istraživanje.

8. Zaključak

Spomenička baština na području Grada Zagreba ostavlja trag na svakom pojedincu koji proizlazi ili živi na tom području. Upravo zbog takvoga dojma vladajuće elite postavljanjem spomenika nastoje oblikovati javno mišljenje populacije na određeni (željeni) način. Spomenike koji služe kao nositelji simbola za održavanje kanonskoga sustava postavljali su politički akteri koji su činili strukturu moći tijekom zagrebačke prošlosti. Postoje primjeri koji pokazuju kako pojedinac može interpretirati spomeničku baštinu na drugačiji način od onoga koji joj je prvotno namijenio postavljatelj, kao što je slučaj sa spomenikom *Bacača diska* na Maksimiru. Ipak, na pitanje o odnosu pojedinca i njegove okoline teško je dati konkretan i jasan odgovor. Zbog toga je korisno razmotriti namjere vladajućih elita kada je u pitanju upravljanje, a time i utjecaj na oblikovanje javnoga mišljenja putem spomeničke baštine. Prikupljeni podatci razmotreni su u dvjema teorijskim potkrjepama: dimenziji prostora i vremenu postavljanja spomenika, bista i spomen-ploča (sveukupno: spomeničke baštine).

Prostornu dimenziju karakteriziraju vizualna svojstva svakoga pojedinoga spomenika, ali i kontekst prostora u kojem se on nalazi. Vremenska se dimenzija odnosi na vladajuće elite i njihovu cirkulaciju u društvu koje se neprestano mijenja. Većina analiziranih spomenika, za razliku od bista ili spomen-ploča, prikazuje apstraktnije forme, dok biste i spomen-ploče prema brojnosti uglavnom prednjače u prikazima važnih ličnosti iz hrvatske povijesti. U okvirv prostorne dimenzije spomenika, primjerom kipa podignutoga u čast bana Josipa Jelačića prikazana je važnost vizualnih elemenata spomenika. Uz pomoć karte Grada Zagreba koja je dio projekta *SAP Akcija mapiranja spomenika, Zagreb* prikazana je koncentracija (gustoća) postavljene spomeničke baštine na zagrebačkim ulicama i trgovima. Najviše spomenika nalazi se u blizini centra grada, dakle povijesne urbane cjeline, dok je ostatak spomenika raspršen i vezan za prostor ulica, avenija ili nekih manjih trgova. Nekoliko spomenika nalazi se u

specifičnim dijelovima grada što ne mora nužno sugerirati njihovu sporednost, već upućuje na važnost povijesnoga konteksta nekog područja koji razlučuje nakanu postavljanja spomenika. Za svrhu proučavanja vremenske dimenzije spomeničke baštine u Zagrebu, istaknuto je pet razdoblja u kojima su vladale specifične vladajuće elite, a za postavljanje prekretnica tih razdoblja prikazani su trenutci radikalnijih cirkulacija političkih elita. Najviše spomenika na području Grada Zagreba postavljeno je u suvremenoj Hrvatskoj, ali i u bivšem sustavu Socijalističke Jugoslavije. Kod većine prikazanih sustava manje je spomenika postavljeno neposredno nakon ili tijekom radikalnijih cirkulacija elita. Iznimku čini tranzicijsko razdoblje iz političkih kontura Socijalističke Jugoslavije u samostalnu Republiku Hrvatsku jer je značajan broj spomenika postavljen još 1990. i 1991. godine. Povijesne ličnosti koje su obilježene spomeničkim postavljanjem u specifičnom povijesnom periodu Zagreba također jasno reflektiraju vrijednosti koje je pojedini režim, tj. politička elita nastojala zastupiti. Valja još upozoriti na povijesni kontekst postavljanja spomeničke baštine što je rezultiralo time da suvremeni prostor zagrebačkih trgova i ulica obiluje „živim“ uspomenu na pojedine pozitivne ili negativne povijesne trenutke, procese i hrvatske velikane kao što su to Petar Preradović, kralj Tomislav ili ban Josip Jelačić, a one su rezultat već prije spomenutih političkih, kulturoloških i društvenih promjena koje su se dogodile unatrag stotinjak i više godina.

Popis izvora i literature

- Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen, Turner S. Bryan (2001). *The Penguin Dictionary of Sociology*. London: Penguin Books.
- Azaryahu, Maoz (1999). Politički simboli u svakidašnjici. Polisistemi pristup u istraživanju. *Etnološka tribina*, 29(22), str. 255–273
- Bellentani, Federico; Panico, Mario (2016). The meanings of monuments and memorials: toward a semiotic approach. *Punctum*, 2(1), str. 28–46.
- Franičević, Vojmir (2002). Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj. *Politička misao*, 39 (1), str. 3–34.
- Jansen, Robert (2007). Resurrection and Appropriation: Reputational Trajectories, Memory Work, and the Political Use of Historical Figures. *American Journal of Sociology*, 112 (4), str. 953–1007.

- Kožarić, Ivan (gl. ur.) (2007). *Spomenici i fontane u gradu Zagrebu*. Zagreb: Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode.
- O'keeffe, Tadhg (2007). *Landscape and Memory: Historiography, Theory, Methodology*. U: (Nicholas Moore; Yvonne Whelan (ur.), *Heritage, Memory and the Politics of Identity New Perspectives on the Cultural Landscape*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, str. 3–19.
- Pareto, Vilfredo (1935). *The mind and society, Volume 1 Non-Logical Conduct*. U: Arthur Livingston (ur.) preveli: Andrew Bongiorno, Arthus Livingston i James Harvey Roger New York: Harcourt, Brace and Company, INC, str. 75–171.
- Pareto, Vilfredo (1935). *The mind and society, Volume 3 Theory of Derivations*. U: Arthur Livingston (ur.) preveli: Andrew Bongiorno, Arthus Livingston i James Harvey Roger London: Jonathan Cape Ltd, str. 1120–1433.
- Pareto, Vilfredo (1935). *The mind and society, Volume 4 Theory of Derivations*. U: Arthus Livingston (ur.) preveli: Andrew Bongiorno, Arthus Livingston i James Harvey Roger London: Jonathan Cape Ltd, str. 1915–1933.
- Perkov, Ivan; Brezovec, Erik; Ježovita Josip (2020). *Sociološki aspekti promjena naziva ulica i trgova u gradu Zagrebu od osamostaljenja Hrvatske do danas // Zbornik radova međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država / Perić Kaselj, Marina (ur.)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti. str. 135–146.
- Radić, Ante, 22. travnja 2014., *TRADICIJA I DALJE NA ŽIVOTU...*, Lupiga.com (<https://www.lupiga.com/vijesti/tradicija-i-dalje-na-zivotu-i-ovog-uskr-sa-pimpek-osvanuo-s-ofarbanim-jajcima>). (Pristup ostvaren 29. 6. 2021.).
- Ritzer, George (1997). *Suvremena sociološkijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Said, Edward Wadie (2002). *Invention, Memory, and Place. U William John Thomas Mitchell (ur.), Landscape and Power*, izd. 2. Chicago: University of Chicago Press, str. 241-261.
- SAP (snimanje, arhiviranje, prikazivanje), akcija mapiranja spomenika Zagreb (2013.). *sapzagrebulpuh*. (<https://sapzagrebulpuh.wordpress.com/karta-2/>). (Pristup ostvaren 30. 6. 2021.).
- Srša, Ivan (2016). Spomenik banu Jelačiću u Zagrebu (Uz 150. obljetnicu podignuća spomenika i 215 obljetnicu Jelačićeva rođenja). *Kaj*, 49/235 (3-4), str. 117-138.

- Stanić, Jelena, Laura Šakaja i Lana Slavuj. (2009). Preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova. *Migracijske i etničke teme* 25, br. 1-2, str. 89–124.
- Tunbridge, John E.; Ashworth, J. Gregory. (1996). *Dissonant Heritage: the Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, str. 34–59.

Monuments in the City of Zagreb as a Reflection of Croatian Society in Space and Time

Summary

This paper presents a sociological analysis of the monumental heritage of the City of Zagreb. Monuments are understood and described as „carriers of symbols” through which the ruling elites in a certain time and space endeavor to shape public opinion. A special focus has been given to the analysis of the temporal and spatial dimensions of monument management. The spatial dimension refers to the characteristics of a particular monument and the broader context of the space, that is, the environment in which it was placed. The temporal dimension refers to the management of monumental heritage by the ruling elites, which change in the process of elite circulation. The process of elite circulation is accompanied with efforts for imposing a historical narrative, which is necessarily a selective process in which certain parts of the collective memory are forgotten and others highlighted. Finally, this paper offers a temporal, that is, historical, context of the installation and meaning of the monumental heritage in the City of Zagreb, both for the people of Zagreb and for the entire Croatian nation.

Keywords: City of Zagreb, spatial dimension, monumental heritage, temporal dimension, temporal context of installation.